

איציק אנטמן

לימוד תורה ומלאכה בחיי היהודיעפ"י חז"ל בספרות התלמודית ופרשנות חז"ל המאוחרת

ראשי פרקים

1. המלאכה - ערך עצמאי?
2. ההשקפה בדבר חלוקת הנטל בין חלקי העם
3. שילוב המלאכה עם הלימוד כאידיאל
4. ההיתר להתפרנס מלימוד תורה
5. סיכום

1. המלאכה - ערך עצמאי?

"מתוקה שנת העובד" כתב קוהלת, כשכחו את העבודה, המעניקה שלווה לאדם בחייו.

מאמרי חז"ל רבים שכחו, את הנהנה מיגיע כפיו, ויש לכחון, האם ערכה של העבודה הוא רק כמפלט מן החטא, שלא יגיע אדם לידי עניות ובעקבותיה לגזל וליסטות, או כערך עצמאי.

לדוגמא: כשאומרת הגמ': "גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים" (ברכות ח.), האם הכוונה מיגיע כפיו ולא משל אחרים, או מיגיע כפיים כערך עצמאי ולא מירושה שנפלה לו, למשל. את המשנה: "אהב את המלאכה" (אבות פ"א מ"י), מסביר המהר"ל מצד, שמאהיב את ה', כיון שנהנה מיגיע כפיו ולא משל אחרים, אך בהמשך מוסיף, שהנהנה מיגיע כפיו א"א שלא תהיה בו ג"כ מדת האהבה - וזו כבר מעלה מצד עצמה.

למעשה, אפשר לומר, שזו מחלוקת התנאים בכריתא בקידושין (כט.): "האב חייב בבנו ... וללמדו אומנות. ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות".

מסבירה הגמ' (בדף עב.): "כאילו מלמדו ליסטות". שואלת הגמ' מה בין ת"ק לר"י, ועונה: "אגמרי עסקא". מסביר רש"י: ת"ק שלא נקט טעם, אם למדו עסקא, שלעיתים אין ממנה פרנסה - גם טוב, כי אין הטעם ללמוד אומנות. משמע, שלת"ק החיוב ללמדו אומנות הוא מצד הרעיון החיובי שבעבודה.

ביחס למשנה, שהבאנו, מצינו בדברי המהר"ל גישות שונות. גם

מדברי שאר המפרשים לא ניתן להסיק מסקנה ברורה. הרע"ב מסביר: אהב את המלאכה - שמצילה מן הבטלה. ולעומתו התו"ט מסביר, שיאהב את המלאכה מצד עצמה.

בגמ' ביבמות סג. מצאנו דבר מאד לא חד משמעי: "אמר רב פפא: זרע ולא תזבין". כלומר, עדיף שתזרע בעצמך משתקנה. ופירש רש"י, שהברכה מצויה בדבר שלא לוקח בדמים. ומצד שני, בהמשך הגמ': "זבין ולא תיזול" ומפרש ר"ח: עדיף שתקנה בגד משתארוג. לכאורה כיוונים מנוגדים, שמעמידים אותנו שוב בפני חוסר ודאות.¹

העיון במקורות שלעיל הותיר אותנו בספק ביחס למשמעותם. להלן נשתדל להביא את המקורות היותר ברורים, הן לצד זה והן לצד זה. נפתח בכיוון, הרואה בעבודה ערך בפני עצמו.

מובא במדרש (תנחומא קדושים ח):

"אמר הקב"ה לישראל: למדו ממני, כביכול אני צריך שנאמר 'ויטע ה' אלוקים גן בעדן מקדם' - משמע, אפי' לא האדם צריך - יטע. "לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא, כשם שמצא, עוד יוסיף ויטע אפילו יהיה זקן".

עוד נמצא (אדר"נ יא):

"כשם שהתורה נתנה בכרית, כך המלאכה נתנה בכרית". "כשם שנצטוו ישראל על מצוות עשה של שבת, כך נצטוו על המלאכה בששת ימים".

מקורות אלו מהווים ראיות חותכות בדבר ערך המלאכה, אך כבר כתב המאירי על לימודים אלו: "והביאוו דרך אסמכתא" (מאירי אבות פ"א מ"י). נשאלת השאלה: אסמכתא ומדה טובה בלבד או שמא חיוב מדרבנן? אמרו חז"ל (אדר"נ יא):

"אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר: 'ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה' ואח"כ 'מכל עץ הגן אכל תאכל'".

"ר"ט אומר: אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'".

בהתאם לרוח זו מדריכים חז"ל (אדר"נ יא):

"ר' יהודא בן בתרא אומר: מי שאין לו מלאכה לעשות, מה

1. יש לציין שרש"י לא מפרש כ"ח אלא "זבין ולא תיזול" - מכור כגורך ובלכדו שלא תעני.

יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה"

- לא נאמר כאן ילך וילמד תורה אלא ילך ויתעסק בה².

ובמדרש (ילק"ש ב סי' תתקלח):

"ילך אל הנמלה עצל' - רבנן אמרי הנמלה הזו אינה חיה אלא ו' חודשים וכל מאכלה אינו אלא חיטה ומחצה והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאה: חטה, שעורין ועדשין... אמר רשב"י: מעשה היה ומצאו בבור שלה שלש מאות כור".

- מה רצה שלמה המלך ללמדנו מהנמלה, שאעפ"י שאינה צריכה, אוספת (בדומה לדברי המדרש על הקב"ה)? - לחנך את האדם ליופי והאידיאל שביגיע כפים. ולא חשש שלמה שיגיעו לטעות, וילמדו מכאן תאוותנות וחדדת ממון. מסופר במנחות פה: על אדם שהתעשר ובכל זאת לא פסק מלעבוד בעצמו ואמר השליח אל תקלסו לי אלא לזה שבא עימי - עיין שם, וברש"י.

הדבר מגיע לידי כך, שמייחסים למלאכה את מעלת הדבקות בה', דבר שמזכיר קצת את דברי המהר"ל על המשנה באבות, שאמר המדרש (ויקרא רבה פרשה כה אות ג).

"ובו תדבקון' - וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולידבק בשכינה אלא מתחילת בריתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע, הה"ד: 'ויטע ה' אלוקים גן בעדן מקדם', אף אתם לא תתעסקו אלא במטע"

היסוד הברור, שעומד מאחורי כיוון זה רמוז בפסוק: "ואדם אין לעבוד את האדמה" (בראשית ב, ה) - כל העולם נברא כדי, שהאדם יפעל בו, הן במישור הרוחני, והן בגשמי - גם, כדי לגלות את התורה בכל פינות החיים ומקריהם, והן כדי שהטובה שמקבל מהקב"ה לא תהיה בבחינת נהמא דכיסופא - לחם חסד, שאז הקבלה אינה שלמה, אלא תהיה הגמול על עבודתו של האדם.

אולם, כפי שאמרנו יש מאמרים, המיחסים למלאכה רק את סגולת מניעת האדם מלחטוא. על המשנה, שהבאנו בתחילה: "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך - גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים", אמרו:

"מעיד אני עלי שמים וארץ, שכל ת"ח שאוכל משלו ונהנה מיגיע כפיו ואינו נהנה משל ציבור כלום הרי הוא בכלל אשרי" (תד"א רבא יח).

2. למרוח, שיתכן, שמדובר במי שממילא אינו לומד, למרות שלא כך במפורש.

יש לציין, שבתד"א זוטא אין את הוספה זו. ברוח זו אומרת התוספתא בקידושין (פ"א מ"ט):

"ר"ג אומר: כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שהוא

מוקף גדר ולחריץ שהוא מוקף סיג"

מסבירים המפרשים, ששומרים עליו שלא יבוא לידי חטא. ממשיכה התוספתא: "למה הוא דומה? לאשה שיש לה בעל... אין מסתכלים בה" - שאין חושדים אותו במרמה ובגזל.

המשנה בכתובות (נט:) אומרת:

"ר' אליעזר אומר: אפילו הכניסה לו (אשתו) מאה שפחות כופה

לעשות בצמר שהבטלה מביאה לידי זימה. רשב"ג אומר: אף

המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובה שבטלה

מביאה לשעמום".

אפי' ר"א, שמחייב את המלאכה, אף שביטולה לא יביא לשעמום, הרי זה רק כדי למנוע זימה.³

נוסיף לגישה זו את המשנה באבות פ"ב מ"ב:

"ר"ג בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה ת"ת עם ד"א

שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה

בטלה וגוררת עוון".

משפט קלאסי המייצג את ההתיחסות ליגיע הכפיים כמחסום בפני חטאים או חשד הבריות. (משכחת עוון - שלא חושדים אחריו הבריות שעושה עוונות).

לסיכום: ניסינו לבחון את יחס חז"ל ליגיע הכפיים כגורם העומד

בפני עצמו, ומצינו שתי הגישות בדבריהם: הן כתריס בפני החטא, והן

כאידיאל בחיי האדם ויסוד למציאותו בעולם. אין גישות אלו סותרות,

ולכן אין מניעה לומר, שאין הם חולקות אלא זו נבנית על גב זו,

וכולם יסכימו שיש אידיאל בחיי יגיעה ועבודה. מהו אידיאל זה? -

כבר בררנו במילים אחדות. נוסיף רק, שיש נטיה בחז"ל, ובחסידות

נתנו לה דגש רב, לראות גם את הדרך להגשמת הדברים והמטרות בעולם

3. אך אין זו ראייה מוחלטת, כיון שאפי' אם נאמר שיש ערך במלאכה, לא בטוח שיש בכך כדי

לגרום שהבעל יוכל לחייב את אשתו לעבוד, אלא רק מפני החטא יכול לחייבה בכך, ולכן הובאה

כמטרה בפני עצמה, שכן רוב, אם לא כל, עבודתו של האדם בעולם הזה היא הכנה לעולם הבא או לדורות הבאים. החסידות נטתה ליחס חשיבות רבה לדרגות שאדם מגיע אליהן בעוה"ז וקרבת האלוקים, לה הוא מגיע עלי אדמות. גישה זו באופן ברור תגרום לראית המלאכה כחלק מן האידיאל השלם (ועיין לקמן).

ב. חלוקת הנטל בין חלקי העם

בשאלת היחס בין לימוד תורה לעבודת כפים, אין להסתכל במישור האישי הפרטי אלא מהי הנהגת כלל הציבור. לכאורה, כבר התוו לנו רבותינו את הדרך בזה.

אומר המדרש (בראשית רבה פרשה עב, אות ה):

"בא וראה מה יפה היתה סרסרותן של דודאים לפני מי שאמר והיה העולם... יששכר יושב ועוסק בתורה, וזבולון יוצא בימים, ובא ונותן לתוך פיו של יששכר, והתורה רבה בישראל" אין זו רק קביעת מציאות אלא שבח גדול לדרך זו.

חכמינו הרבו לשבח את המהנה ת"ח מנכסיו (כתובות קיא):

"... והמהנה ת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה"

כשממשילה הגמ' את ישראל לגפן אומר ר"ש בן לקיש:

"אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה - בע"ב, אשכולות שבה - ת"ח, עלין שבה - עמי הארץ, קנוקנות שבה - ריקנים שבישראל. והיינו דשלחו מהתם ליבעי רחמי איתכליה על עליא דאלמלי עליא לא מתקיימין איתכליא"

4 מדרש זה מצייר את האומה כשיתוף חלקים היוצרים מערכת אורגנית שלמה. יתכן, שמדובר בו על ציור המציאות באומה, שבעקבותיה נמשל המשל, ולכן נשלחה מכבל ההוראה: "ליבעי רחמי...".

וכן מצינו בברכות יז. בהסבר הרי"ף (בעין יעקב) את דברי הגמ': "מרגלא בפומיהו דרבנן: אני בריה - בראני ה' לעסוק בתורה. וחברי בריה - אע"פ שלא זכה לת"ת. אני מלאכתי בעיר - לעסוק בתורה. והוא מלאכתו בשדה - לעסוק בפרקמטיא כדי

4. חולין צב. - פירושו: להתפלל האשכול על העלים, שאם לא העלים לא מתקים האשכול.

להחזיק בידי. אני משכים למלאכתי - לעסוק בתורה. והוא משכים - להכין טרף ומזון לי כדי שאעסוק בתורה. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתו - שלא נגזר עליו שיהיה חכם ולא מבין רק אני שנגזר עלי להיות חכם בתורה. איני מתגדר במלאכתי - להיות עוסק בפרקמטיא כי לא נגזר עלי גזרת עשיר, נמצאתי אני צריך לו והוא צריך לתורתי ושקולים אנחנו זה עם זה. ושמה תאמר - לא ראי זה כראי זה, שאני יש לי זכות מרובה כיון שעסקתי בתורה והוא זכותו מועט, אע"פ שגם הוא מחזיק בידי ללמוד תורה, מ"מ אין שכרו מרובה כשכרי, לזה אומר - אחד המרבה ואחד הממעיט - שקולים אנחנו בשכר כי בצל החכמה בצל הכסף" (קהלת)

הד לדרך זו מצאנו בגדולי תורה, כשבאו לצייר את המציאות, שתבנה בארץ ישראל בדורנו אנו. כותב הרב קלישר (דרישת ציון):
 "ואם יטען עוד שום מתעקש לאמר, כי נבטל בזה לימוד תורה מן הפוסקים שמה ליל ויום זרח למו ורוצים בכל לב לקבל עבודת אדמה, ואדרבה, הם יחזיקו את לומדי התורה תשושי כח אשר תורתם אומנותם"

הראי"ה קוק כותב (חזון הגאולה) 5:

"מוסדי הישוב הישן ראש וראשון לכולם בעיר עוז לנו הם חיים על יסוד התוכן והמסורת של קדושת הדרת שלמי אמונים ... כל פרוטה ופרוטה הנתנת יש בה רציפות אהבה ורחשי קדש אמונה ותמימות היקרים מכל אלפי זהב וכסף בכל העולם הטכני והמסחרי כולו. ומקדשי אלה ... בירושלים ... שמה אל תגעו בידיים עסקניות אמניות ומסחריות בזרם אור חיים זה"
 בשיטה זו חלק מהעם יושב ועוסק בתורה בלבד ולכאורה, כל מקור שמצדד בהתבדלות האדם מעסקי העוה"ז, וישיבתו ספון באהלה של תורה הוא חזוק לשיטה זו. בהמשך נביא את דברי חז"ל, שמכוונים את האדם לדרך זו.

ג. שילוב למוד התורה עם המלאכה כאידיאל

מובא במדרש (קהלת רבה פרשה ט אות ט):

"ת"ר משום עדה קדושה: קנה לך אמנות עם תורה. מאי טעמא? - ראה חיים. למה הוא קורא אותן עדה קדושה? ששם היו ר' יוסי בן משולם ור"ש בן מנסיא שהיו משלשין היום; שליש לתורה ושליש לתפילה ושליש למלאכה. וי"א שהיו יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ"

הביטוי "עדה קדושה" הוא ביטוי מיוחד מאד. כשקורח רצה להראות את גדולתן של כל ישראל כלוויים וכהנים, השתמש בביטוי: "כי כל העדה כולם קדושים" (במדבר טז, ג). כגמ' בכרכות (לה:): מובא:

"אמר רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בן אלעאי: בא וראה שלא כדורות ראשונים דורות אחרונים. דורות ראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן ארעי, זו וזו נתקימה בידן. דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן ארעי זו וזו לא נתקימה בידן."

מסביר הראי"ה מאי ארעי? עיקר שם ארעי אינו בזמן אלא בהסכמת הדעת (עין אי"ה ב). יתכן, שחז"ל רק רצו לגנות את מצב דורם, שלקה בחסר בתחום זה.

ע"פ גמרא זאת מסביר המהרש"א את דברי ר' נהוראי (קידושין פב.): "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה - מניח אני קביעות של כל האומנות ואני מלמדו תורה בקבע ואומנות ארעי."

גם הרמב"ם (מו"נ ח"ג פרק נ"א) מדריך אותנו לדרך זו: "ודע שאתה לו היית החכם שבבני האדם באמיתת החכמה האלוקית, כשתפנה מחשבתך למאכל או לעסק אחר כבר פסקת הדבוק ההוא אשר בינך ובין ה' יתעלה... אבל בהגיע איש מבני אדם בהשגת האמתות ושמתו כמה שהשיג לענין שיהיה מתעסק עם בני אדם ומתעסק בצורכי גופו ושכלו כולו בעת ההיא יהיה עם ה' יתברך והוא לפניו תמיד בליבו, ואע"פ שגופו עם בני אדם... זאת המדרגה איני אומר שהיא מדרגת כל הנביאים, רק אומר שהיא מדרגת משרע"ה וזו ג"כ מדרגת האבות. כי אלו הארבעה, ר"ל משרע"ה והאבות, התבאר בהם מן ההתאחדות בה', ר"ל השגתו ואהבתו, והיו עם זה מתעסקים בהנהגת בני אדם והרבות ממון ומשתדלים במקנה... ויראה לי

כי אשר חייב היות אלו הארבעה עומדים על תכלית זאת השלימות אצל ה', והשגחתו עליהם מתמדת, ואפי' בעת התעסקם להרבות הממון, רצוני לומר בעת המקנה ועבודת האדמה והנהגת הבית, היה מפני שתכלית כוונתם היתה בכל המעשים ההם להתקרב אל ה' קרבה גדולה, כי תכלית כוונתם כל ימי חייהם להמציא אומה שתדע ה' ותעבדהו".

נשאלת השאלה: האם זו התכלית ליחידי סגולה, כפי שמשמע, או רק לארבעת אלו, לשם בנית האומה בתור אומה עובדת ה', שאף המתעסקים בחיי הארץ יהיו קשורים בה', אך במהלך הדורות התכלית השלמה היא התעסקות בתורה בלבד?

בדורות יותר מאוחרים מצאנו חכמים שנקטו בלשון חריפה בנושא זה. המהר"ם אלשקאר כותב:

"לא תחשוב, שבאדם אחד שלומד חצי היום, וחצי היום במלאכה שאין שכר חצי היום של המלאכה כשכר חצי היום של הלמוד. ע"כ בא לומר, שהקורא עשה אחת ביום ונהנה מיגיעו הוא יותר ממי שקורא היום כולו ואינו עושה שום מלאכה כדי לקיים את התורה."

בצורה יותר חריפה כתב ר' משה אבן מכיר (מובא ב"שם הגדולים ח"א אות מ קנה):

"אבל כשתענין בה בדיקות השכל הנה נשכרה ואינה כטענה מספקת מפני שזה וזה מצווי המלך מלכו של עולם יתברך הוא ציווה על למוד תורה, והוא צוה על המלאכה למה נבטל צווי זה מפני זה ושניהם כאחד טובים וקיימים וא"א לזה בלא זה".

לסיכום פרק זה, נביא את דברי הרב מאיר להמן על המשנה: "יפה ת"ת עם ד"א" (אבות פ"ב מ"ב):

"ר"ג אפילו מרחיק לכת בהשקפתו בהשוואה לדברי ר' ישמעאל. כל אדם אפי' מופלג בעושרו שאינו צריך לעבוד להשגת מחייתו, אסור לו ליותר על העבודה... בצורה כזאת ימצא לנפשו עסוק מתאים ומועיל בנצמד לת"ת".

מפתיעים ביותר דברי ר"ח המובאים בהגמ"י (הגהות מ"י הל' ת"ת פ"ג אות ב):

"ופירש ר"ת דרך ארץ עיקר (בדבר המשנה 'יפה ת"ת עם ד"א') כדאמרין בפרק החולץ מדקתני יחלקו יורשי הבעל עם יורשי האב ש"מ יורשי האב עיקר".

ציינו, שהמציאות שחכמים עוסקים בתורה, והעם מפרנסים אותם, יוצרת מציאות קבוצתית שכל תפקידה הוא לימוד התורה.

כותב על כך הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פי"ג הי"ג):

"ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי עולם, אשר נדבה רוחו אותו, והבינו מדעו להבדל ולעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלוקים⁶ ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים, אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קודשים, ויהיה חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכוהנים וללויים".

ברוח זו פוסק המאירי (בית הבחירה, קידושין ל:): לגבי החיוב ללמוד אומנות וכותב:

"ומ"מ כל שלמדו תורה אין צריך ללמדו אומנות אחרת, שיש תורה יש קמח. ולמוד תורה ואומנות לצדדים שנו". דברים אלו מסתמכים על דברי ר' נהוראי: "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה"⁷

אולם, אין לנו צורך ללקט נפוצות בים התלמוד והמדרשים שכן שתי גישות אלו מופיעות במחלוקת ברורה בין ר"א לרשב"י ובסיכום מחלוקת זו, המופיעה בגמ', חבויה התשובה:

"ת"ר: 'ואספת דגנך תירושך ויצהרך' - מה ת"ל שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיו' - יכול דברים ככתבן? ת"ל: 'ואספת דגנך' הנהג בהם מנהג ד"א⁸, דברי ר' ישמעאל. ר"ש בר יוחאי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה ודש בשעת דישה וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא

6. "כי האלוקים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים" 7. ובדומה לכך מצינו: ר' חייא בר אדא מקרי דרקי דר"ל הוה, אפגר תלתי יומי ולא אתא, כי אתא א"ל אמאי איפגרת? אמר ליה דלית אחת הניח לי אבא ובציתי ממנה וכו' אמר ליה אי לאו דאיפגרת הווי עברא טפ"י (כתובות קיא:). וכאבות ד"נ: "מעשה בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקים כד"ת, פירש ר' יאשיה לד"א. אמר לו ר' מתיא בן חרש: רבי, מה לך לעזוב דברי אלוקים חיים ולשטוף כד"א" 8. המשתמשים בניטווי ד"א הכוונה, בדרך כלל, אומנות ולא כל מלאכה, אף שמאירי אבות פ"א מ"י לא משמע כך, אך עיין רש"י ברכות לב: ד"ה "דברים"

עליה?! אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית בידי אחרים. וכשאין עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן. אמר אביי: הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידן. כרשב"י, ולא עלתה בידן"

רשב"י הולך לשיטתו גם במקומות אחרים. למשל:

"למען אנסנו הילך בתורתך אם לא' - מכאן היה רשב"י אומר: לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן. הא כיצד היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן היה אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומכסה - לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה".

שוב ביטוי למציאות אידיאלית של אדם הספון בבית המדרש ומלאכתו נעשית ע"י אחרים.

אולם המפתח ליישוב שתי השיטות מצוי בסיכומו של אביי למחלוקת

זו:

"הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידן כרשב"י ולא עלתה בידן". הנהגתו של רשב"י היא הנהגת היחיד. יש להבין, שעם ישראל אינו מקשה אחת, ולא רק עם ישראל, אלא העולם כולו אינו מקשה אחת. הדורות אינם מקשה אחת; לכל דור ולכל מצב בעולם ולכל יהודי ההדרכה המתאימה לו. כמו שאומר הרמב"ם, שהבאנו: "ואין אני אומר שזו מדרגת כל הנביאים" - אפי' בעובדי ה' הטהורים יש מדרגות, וגבוה מעל גבוה. יתכן, שרשב"י סבר שמצב הדור מתאים להנהגתו, אך לא כך היה הדבר.

יתכן שרשב"י רק רצה לצייר את המצב האוטופי שיהיה בעם ישראל בעתיד לבוא. הדבר בא לידי ביטוי יפה בסיפור רשב"י ובנו ר"א במערה (שבת לא:):

"נפקו חזו אינשי דקא כרבי וזרעי, אמר מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה כל מקום שנותנים עיניהם מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערכתכם! הדור אזלי יתבו תריסר ירחי שתא. אמרי משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערכתכם. נפקו, כל היכא דהוה מחי ר"א הוה מסי ר"ש. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה וכו'"

רשב"י ובנו בתחילה לא הבינו את מצב העולם באותו זמן, וחשבו, שההנהגה הכללית צריכה להיות מלאכתן נעשית ע"י אחרים, כמו שאומר רש"י שם: "ועוסקים בחיי שעה - דאפשר ע"י נוכרים, והקב"ה מחלק מזון ורוח לעושי רצונו".

שאלתו של רשב"י: "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" היא בדיוק הביטוי, שאמר רבא לרב המנונא בנוגע לת"ת ותפילה: "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" (שבת י.). ועל רשב"י אמרה הגמ' (שבת יא.): "ואין מפסיקין לתפילה - אלו רשב"י וחבריו שתורתן אומנותן" - אין זה ביטוי גרידא "תורתן אומנותן", אלא שאת תקון העולם הנעשה ע"י האומנות עשו רשב"י וחבריו ע"י התורה. וכך מסביר הראי"ה, שאת כל פעולות התפילה היו מקיימים ע"י התורה מצד גודל מעלת תורתם.

אולם צריך להסביר מהי המדרגה הזאת, ומהי פעולת המלאכה שיחיד סגולה אלו וכן כל ישראל לעתיד לבא, יוכלו לעשותה ע"י התורה וזכו מלאכתן נעשית ע"י אחרים.

מסביר הרב יחזקאל ליכטנשטיין: דרכו של רבי שמעון היא דרך העולם לפני חטא אדה"ר, ואילו של ר' ישמעאל - אחר החטא. ישנם אנשים שמסוגלים להתעלות מעל מציאות זו של עולם זה.

באותו כוון מסביר הרב חרל"פ בפירושו לאבות (מי מרום חלק ב): "באמת גם לפני החטא היה צורך אכילה, אלא שלא היה זה רק כדי לשבור את הרעבון כ"א אדרבא הרעבון בא כדי שירצה לאכול, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם וכו' היינו שבאמת עיקר האכילה היא להוסיף ולהכניס בקרבו את מוצא פי ה' ובזה היו שבעים וכן המן במדבר, וכמו כן כל מלאכה ביסודה באה מצד היושר, כדי לזכות את האדם לשכלל מעשי ידיו של הקב"ה ולטעום טעם יצירה, ורק משום הקלקול נתעלמו כל הקדושות הגלויות של העוסקים בהם, שאינם חשים ומרגישים ערכים של קדושה. ושמעיה שבא להדריך בהדרכה שלפני הירידות אמר: 'אהב את המלאכה' דהנה אחר הקלקול נטלה האהבה מן המלאכה. דבאמת מצד הישרות של ההויה, כל דבר הוא תכלית לעצמו, כי אין תכלית זולת מילוי רצונו ית"ש, וכל מה שנמצא במילוי השלמת רצונו הרי זה תכלית. לא כן השורש מאחרי הישרות אזי נהפך הסדר ואין שום דבר שהוא תכלית והכל הם אמצעים, ולכן אין שום דבר בעולם שאפשר לומר עליו שאוהבים את עצם הדבר אלא שאוהבים את התועלת היוצאת ממנו.

וכן בענין המלאכה, לזה אמר: 'אהב את המלאכה' - תתאמץ לעלות עד שתגיע למדרגה העליונה של אהבת המלאכה, שלמות מעשי ידיו של הקב"ה מצד עצמה. וזה 'כל הנהנה מיגיע כפיו' שנהנה מהיגיעה עצמה, ולא אמר האוכל מיגיע כפיו".

הרעיון, העומד מאחורי הדברים הוא מה שרמזו חז"ל, שבתחילה היה צריך להבראות העולם כשטעם העץ כטעם הפרי. האדם היה צריך לראות הן את ההכנה למצווה והן את המצווה כדבר שווה. שניהם רצון הבורא, ושניהם תורמים לשלמות העולם הם לכשעצמם. יש אידיאל גם בהליכה במדבר ולא רק בכניסה לארץ, ואולי זו הכוונה 'לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן' - דור המדבר. מי שמסוגל לראות בהכנה למציאות השלמה את המציאות השלמה עצמה, הוא כבר לא צריך את המלאכה, כיון שכבר הגיע לתפיסה, שאין הבדל בין המלאכה ללמוד תורה כששניהם מביאים למטרה ושניהם מטרה.

על רקע זה יובנו יותר דברי ר' אליהו דסלר בהסבר שיטת רשב"י (מכתב מאליהו ח"א עמ' 195). כותב ר' אליהו בשם הגרש"ז - עונשו של אדה"ר 'בזעת אפך תאכל לחם' בא לתקן את חטא אדה"ר, שרצה לדעת גם את הרע, ובזה הוציא עצמו ממדרגת ג"ע, שבה נתן ממשות רק לרוחניות הזכה, והוריד עצמו לעולם הזה, עולם הגשמיות. ולכן ראתה חכמתו יתברך, שתיקונו הוא אשר בהיותו בתוך הסתר זה יתעלה להבחין בלבבו את ביטול דמיון הטבע ואת אמתת השגחתו יתברך.

האדם בחטאו תפס את עולם הגשמיות, עולם הרע כמציאות נפרדת מאמיתתו יתברך. יש עולם ההכנה ויש עולם התכלית ולכן היה צורך להורידו לעולם הגשמיות ולחנכו לראות בו את עולם התכלית ואחדותו של ה'. ובבואו למטרה זו יכול הוא לחזור לעולם הרוחניות.

וממשיך הרב דסלר (שם עמ' 197):

"המדרגה הא': המדרגה העליונה בענין זה, האדם שכבר עמד בנסיון זה וכבר הכיר שהנס והטבע שניהם כאחד ניסים גלויים ממש, ויודע שאין ממש בטבע כלל, לאדם כזה אין עוד צורך בנסיון של 'בזעת אפך תאכל לחם'... ואדרבא, ראוי לו להשתמש בכל זמנו אך בדביקות בהש"י ותורתו. וע"כ כל צרכו בעוה"ז נתנים לו בנס וגלוי. זהו רשב"י וכן מצינו ר"ח בן דוסא, שלא היה לו שמן בערב שבת ואמר (תענית כ"ד כ"ה): 'מי שאמר לשמן וידלק הוא יאמר לחומץ וידלק'.

מדרגה ב': ... אבל מי שלא הגיע עדין לשלמות זו, וכשיבדוק בדקות בתוך לבבו, ימצא שאין הטבע והנס שווים

אצלו לגמרי ... משום חסרון השלמות בהכרתו לא יתנהגו עמו בדרך נס אלא בהנהגה טבעית מפני שהוא מחוייב לעמוד עדיין בנסיון הטבע עד שלימותו ... וזו המדרגה עליה אמר ר' ישמעאל (ברכות לה:): 'ואספת דגנך' - הנהג בהם מנהג דרך ארץ".

חשוב להדגיש, אם נבחן את מה שאמרנו, אפשר להגיע לשתי הדרגות אם אדם מגיע בעומק מחשבתו להבנה, שאין חילוק בין העבודה הגשמית לרוחנית, והכל רצון אחד והכל התעלות אחת, או שמעתה ואילך יכול הוא לעסוק ברוחניות לתקן את חטא אדה"ר, ומצד שני גם עסוק בעניני עוה"ז נחשבים אצלו רוחניות ודבקות בה'. ולכאורה זו השקפת הרמב"ם כמו"נ, ונזכיר את דבריו: "עומדים על תכלית זו השלמות אצל ה' והשגחתו עליהם מתמדת ואפי' בעת התעסקם להרבות הממון". א"כ בנקודה זו לא הגענו להכרעה ברורה.

דברי הרב דסלר נשאבו מדברי נפש החיים שער א' פ"ח:

"ודאי שאין דעת ר' ישמעאל שיהא הרשות נתונה לאדם לפרוש ח"ו אף זמן מועט מעסק התורה ולעסוק בפרנסה. אמנם רמזו ר"י בלשונו הקדוש: 'הנהג בהן מנהג ד"א' ר"ל 'עמהן' עם הדבר תורה. היינו, שגם באותו העת ושעה מועטת שאתה עוסק בפרנסה כפי הצורך וההכרה לחיות נפש, עכ"פ ברעיוני מחשבתך תהה מהרהר רק בדברי תורה. וכן רבא אמר לתלמידיו (ברכות לה:): 'במטוטא מנייכו ביומי ניסן ותשרי לא תתחזו קמאי' - שלא לכא לביהמ"ד, אבל ודאי, שתלמידי רבא לא היו בטלים ח"ו לגמרי מעסק התורה גם בביתם כאלו הימים".

יוצא לכאורה, שהמדרגה שייחס הרמב"ם לאבות ולמרע"ה היא המדרגה עליה דיבר ר' ישמעאל לפי נפש החיים. ויש מדרגה מעליה וזו מדרגת רשב"י וחבריו. כמו שאמרנו, נקודה זו עדיין אינה ברורה.

נוסיף רק שנפה"ח מסביר, שמחלוקת רשב"י ור' ישמעאל היתה על הנהגת הציבור. כבר הזכרנו, שיתכן, שרשב"י חזר בו לבסוף והסכים שלפחות בדורו אין זה אלא "דיו לעולם אני ואתה".

מבט חדש על מחלוקת זו מביא החת"ס המפורסם במס' סוכה. הוא מסביר את מחלוקתם כחז"ל, ואלו בא"י ורוב ישראל שרויים על אדמתם, וכולם מסכימים לדעת ר' ישמעאל. לא מצד שזו דרך העולם, אלא מצד ישוב א"י - להוציא פירותיה. כמו שנאמר: "ובועז זורה גורן השעורים בלילה" - משום מצווה. "וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני

שאני עוסק בתורה ה"נ לא יאמר לא אטפל בגני מפני עסק התורה. ואפשר אפי' שאר אומנויות שיש בהם ישוב העולם".

בהתאם להסבר זה, שהכל עניין של מצב העולם, מצב הדור ומצבו של האדם הפרטי, מסביר הפנ"י את דברי ר' נהוראי:

"אמנם ר' נהוראי כלפי עצמו אמר כן, לפי שראה, שבנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בענין שיהיה ת"ח גמור וצדיק גמור שמלאכתו יהא נעשית ע"י אחרים ומשום הכי אמר, דמניח כל אומנות שבעולם ואינו מלמדו אלא תורה".⁹

ד. ההיתר להתפרנס מלימוד תורה¹⁰

הרמב"ם הל' ת"ת פ"ג ה"י כותב:

"כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את ה' ובזה את התורה¹¹ ... ועוד צוו ואמרו אל תעשם עטרה להתגדל בה ולא קרדום לחפור בהן ... וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות".

הרמב"ם בפירושו המשניות, אבות פ"ג מ"ה, מאריך מאד בנושא זה וכן הר' יונה שם הולך בשיטתו.

גם המהר"ל כותב בדרך החיים פ"א מ"י:

"ודבר זה גורם בעוונותינו בטול כבוד התורה, שאם לא היו הלומדים מתפרנסים מהם (מהציבור) היתה התורה מתעלה מעלה מעלה ... שגורם לאהבה את ה', כאשר יראה ת"ח הנהגותם כראוי, שהם אוהבים את המלאכה ואינם חפצים להנות מן אחרים. שדבר זה הוא גורם לאהבה את ה'".

אולם, המעיין בדברי המהר"ל יראה, שלא כתב אסור להתפרנס מד"ת, כיון שגם המשנה נקטה לשון "אהב את המלאכה", וכן משמע מפירושו למשנה באבות פ"ד מ"ה:

9. (עיניים למשפט מכריח שלא התכוון ר' נהוראי לחלוק על ר"מ, שאמר חייב אדם ללמד את בנו אומנות, כיון ששניהם אותו בן אדם הם) 10. למען האמת, אין זה מעיקר דיוננו. אולם אפשרות שלוב זו גם קיימת ולכן לא נוכל לפסוח עליה. בנושא זה נכתב לא מעט, ורק ניתן מספר דעות בנושא 11. אפיקורוס מוגדר ברמב"ם מזלזל בתורה ולפי הגם' משמע שמזלזל ומכזה היינו הך.

"ויש לך לדעת כי הדברים האלו אינם אמורים (אלא) רק כאשר למד להתגדל או שלמד בשביל שיתנו לו שכר או שנהנה מן התורה... אבל אם מביאים לו דורון או שמפרנסים אותו, אין זה בכלל המשתמש בתגא או בכלל קרדום לאכל, דא"כ השכר הגדול למהנה ת"ח מנכסיו¹² באיזה צד יהיה... רק שהוא מחזיר להנות בשביל התורה. אבל אם מהנים אותו או נותנים לו מתנות בשביל כבוד תורתו אין זה בכלל רק שראוי להרחיק בשביל שנאמר: 'ושונא מתנות יחיה', והקצבה שנותנים לרב או מה שמקבל מן הקדושין אפשר כי זה שכר בטלה ואין כאן איסור - 'מה אני בחינם אף אתה בחינם' (חגיגה ז. ... והרמב"ם האריך בפרק הזה, והוסיף להחמיר מאד מאד. אמנם נראה דבמי שנתמנה לשום שררה על הציבור, מותר בדבר שהוא מן הקהל דהא אמרינן כיון שנתמנה פרנס על הציבור אסור לעשות מלאכה בפני ג'. וא"ת שיעשה תמיד מלאכה בסתר. ובדור הזה לא יחמירו על עצמם ולא יקלו על עצמם הזה (אשר בעוונותינו לא נמצא ת"ח)".

הרי מצינו, שאף המהר"ל אינו אוסר להתפרנס מת"ת ולא הקפידה תורה אלא על כוונתו.

בדרך זו הולך גם הכס"מ על הרמב"ם (שם):

"אפשר לומר שכוונת רבינו כאן היא שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אבל שילמד מלאכה המפרנסת אותו ואם תספיקנו מוטב, ואם לא תספיקנו יטול הספקתו מהציבור ואין בכך כלום. וזהו שכתב: 'כל המשים על לבו'. ואפי' נאמר, שאין כן דעת רבינו... קי"ל כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג (בית דוד כ"ח ה' - יסוד הבית). וגם כי נודה, שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת ח"ו".

הכס"מ מסתמך על שו"ת התשב"ץ ח"ג קמ"ב-קמ"ט, והביא דבריו הרמ"א

והב"י, אך בשו"ע השמיט המחבר דין זה לגמרי, ולא התיחס כלל לאיסור זה.

וכותב הרמ"א (שו"ע יו"ד רמו, כא בהג"ה):

"ולא יחשוב אדם לעסוק בתורה ולקנות עושר וכבוד עם הלמוד, כי מי שמעלה מחשבה זו בליבו אינו זוכה לכתרה של תורה אלא יעשה תורתו קבע ומלאכתו ארעי ... ומעלה גדולה למי שמתפרנס ממעשה ידיו, שנאמר: 'יגיע כפיך כי תאכל'.¹³ כל המשים על לבו לעסוק בתורה, ולא לעשות מלאכה, ולהתפרנס מן הצדקה הרי זה מחלל ה' ומבזה התורה, שאסור להנות מדבר תורה. וכל תורה שאין עמה מלאכה גוררת עוון וסופו ללסטם את הבריות (לשון הטור) ... אבל זקן או חולה מותר להנות מתורתו, ושיספקו לו. ויש אומרים באפילו בבריא מותר. ולכן נהגו בכל מקומות ישראל, שהרב של עיר יש לו הכנסה כדי שלא ... ויתבזה התורה בפני ההמון.

ודוקא חכם הצריך לזה, אך עשיר - אסור. ויש מקילין עוד ... דמותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן הנותנים, כדי להחזיק ידי לומדי תורה, שעל ידי זה יכולים לעסוק בתורה בריוח.

ומ"מ מי שאפשר לו להתפרנס היטב ממעשה ידיו ולעסוק בתורה, מדת חסידות היא ... אך אין היא מדת כל אדם. וכו' וכל זה דשרי, היינו, שנוטל פרס מן הציבור ... אבל אין לקבל דורונות מן הבריות. והא דאמרינן: 'כל המביא דורון לחכם כאילו מקריב ביכורים' היינו בדורונות קטנים ... ושרי לת"ח ... אבל ליקח מתנה דבר חשוב ממה שהתיר - אסור."

בדברי הרמ"א רואים, בניגוד למהר"ל, שיש אסור לקבל מתנות. גם יש לשים לב לדרוג בלשון: תחילה "לא יחשוב אדם", אח"כ "מעלה גדולה", ואח"כ "מדת חסידות".
אך המהרש"ל¹⁴ כותב:

"מי שהוא בעל ישיבה ומרביץ תורה ברבים, וצריך עיתים

13. יש לשים לב ללשון "ומעלה גדולה" - מעלה או מצווה 14. מובא בש"ך שם ס"ק כ.

קבועים מחולקים חציה לו וחציה לאחרים וא"א לו שילך מביתו כי אם לדבר מצווה, עוון הוא בידו אם לא יקבל מאחרים. אפילו יודע מלאכה וחכמה שיוכל ליגע בה ולהרויח... בזו יבזו לו באהבת התורה ולומדיה כי אי אפשר שיבטל מלימודו. אכן אם יש לו ממון כבר המספיק לו להחיות עצמו ולהלוות בריבית... שאין בטול תורה כלל, אז עוון הוא בידו להנות משל ציבור".

מצינו מחלוקת בין הרמ"א והרמב"ם, שמתירים רק דורונות קטנים, לבין הכסף משנה, שמתיר לאב"ד וראש הישיבה לקחת אפי' מתנות גדולות, שעל זה נאמר: "הכהן הגדול מאחיו" - גדלהו בעושר. הט"ז (ס"ק ז) מתיר עוד יותר, שאף מי שיש לו מעט ממון, מותר לקחת מהציבור הספקה קבועה. אבל אומר:

"אחר, שנעשה עשיר, שיראה בדעתו, שיש לו קרן, שיוכל להתקיים על ידו - אין לו להנות כלל משל אחרים דרך מתנה". ומסיים:

"על כן כל שאינו מוכרח לזה, ודאי ירחיק מכיעור זה (נתינת מתנות לאב"ד), וק"ו מכיעור הגדול, שקצתן להוטים אחר הממון, ותופסים בפיהם ליתן להם מתנות - הם מבזים התורה ולומדיה".

כתב החיד"א בסדר היום, שאם מציעים לחכם לתמוך בו, ע"מ שילמד תורה, ולא יתבטל ממנה כלל - עליו לקבל זאת, ולא יסרב, ואדרבא אם אינו גומר כוונתם, חטא בא לידו. אך תנאי לדרך זו הוא, שאינו מדעתו להתפרנס מאחרים ולהטריח הבריות.

וכתב המהרש"ל, שלא נאמר 'אוהב מתנות ימות', ולכן הכל כראות עיניו, כמו שמצינו, שר"ע נהנה מרכושו של קטיעא בר שלום (ע"ז י:), וכן הנהיגו חכמים הנהגות שונות כשהזמינו אותם לארוחות (חולין מד:). דורון דרך כבוד, אפילו לעשיר דילמא שרי.

יתכן, שגם הרמב"ם יסכים לכך, שהרי כיבודים הנהוגים גם בשאר בני אדם התיר הרמב"ם.

לסיכום: מצאנו ניגודים בין מספר משניות, היוצאות נגד תופעת פרנוס ת"ח, ולעומתן מימרות חז"ל בשבח המהנה ת"ח מנכסיו והנותן להם דורונות.

יצאו לנו שני גדרים בתחום זה: א. דרך דורון ב. דרך פרנסה.

א. דרך דורון - רוב האחרונים הסכימו להתיר, פרט לרמ"א, שהגביל זאת לדורון קטן, והט"ז צידד במניעת מנהג זה אצל אב"ד ודיין,

שממש הוי כשוחד.

ב. דרך פרנסה - מצינו הכדלים דקים: הב"ח מתיר לראש ישיבה אפי' שיתעשר ע"י זה מצד "הגדול מאחיו" - גדלהו בעושר. ואילו תוס' הרא"ש הוריות י. ד"ה "נתן" אסר גם דרך זו. הרמ"א התיר לרב העיר, וכתב שיש מתירים אף לתלמידים בתנאי שלא יתעשרו. הט"ז התיר לתלמידים אפי' אם יש להם קצת.

5. סיכום

ראינו, שחז"ל יחסו למלאכה ערך בפני עצמו. בתחילה עשינו מעין הפרדה בין יחס כזה לעבודה, לבין יחס אל העבודה כאמצעי מניעת החטא. אולם, אם נחדור לרובד היותר עמוק, אין כאן רק פתרון טכני. החטאים הפרטיים הם מלווים למושג החטא הבסיסי יותר, החטא הקדמון, ולמעשה, כשאנו מסתכלים על המלאכה, המצב התקין אחר חטא אדה"ר. התפרטות רעיון זה הוא הרעיון של המלאכה כסייג בחיי האדם. כשבחנו את הדרך האידיאלית לשלוח התורה והמלאכה בחיי היהודי, ראינו שתי גישות בחז"ל. יתכן לומר, שהן מתיחסות לשני מצבים בחיי האומה. כשהאומה היתה כגוף אחד, משפחה אחת, היתה הצורה של גוף מפרנס ואף לומד צורה אידיאלית, כגוף שלכל אבר תפקיד משלו. אח"כ המבנה האורגני המקורי של השבטים התפרק, וההדרכה עברה לחיי הפרט. כאן אנו מוצאים מן הפרטים למצב ישן של "דורות ראשונים" או "עדה קדושה", כנראה מציאות שבדורות המאוחרים לא יכלה לפעול (נציין, שהרמב"ם לא בדיוק סובר כך, שהרי הוא מתיר לכל אשר ידבנו לבו להיות כשכט לוי, להבדל ללמוד תורה. כך אכן היתה חלוקת הנטל במשפחתו - עד מות אחיו ר' דוד, שהיה המפרנס, ישב הרמב"ם, ולמד - קודש לתורה. רק אח"כ, כשלא היתה ברירה, השכיר עצמו כרופא לשרות השליטים).